

TURISTIK HUDUDLAR SALOHİYATI RIVOJLANISHINI BAHOLASH: NAZARIYA VA AMALIYOT

i.f.n., dots. Gulyamova Gulnora Pataxkamalovna
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
ORCID: 0000-0002-0538-9508

Annotatsiya. Maqolada turizmni rivojlantirish strategiyasini shakllantirish va uni amalga oshirishda hududlarning turistik salohiyatiga baho berish zaruriyatini taqozo etishi ta'kidlanib, salohiyat, turizm salohiyati va iqtisodiy salohiyat tushunchalariga berilgan ta'riflar tahlil etilgan. Hududlarning turistik salohiyatiga baho berishda unga ikki tomonlama – resursga asoslangan va jараён yondashyevu zarurligi ko'rsatib o'tilgan. Muallif tomonidan miqdoriy baho berish murakkab bo'lgan hollarda resurs yondoshuviga asoslangan holda ekspert baholari yordamida baholash metodi taklif etilgan.

Kalit so'zlar: turizm, turizmni rivojlantirish strategiyasi, turistik salohiyat, baholash metodi.

ОЦЕНКА ТУРИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

к.э.н., доц. Гулямова Гулнора Патахкамаловна
Международной исламской академии Узбекистана

Аннотация. В статье подчеркивается необходимость оценки туристического потенциала регионов при формировании стратегии развития туризма и ее реализации, а также анализируются определения понятий потенциал, туристический потенциал и экономический потенциал. При оценке туристского потенциала регионов показана необходимость двустороннего подхода к нему – ресурсного и процессного. В случаях, когда количественная оценка затруднена, автором предложен метод оценки, основанный на ресурсном подходе с использованием экспертных оценок.

Ключевые слова: туризм, стратегия развития туризма, туристский потенциал, метод оценки.

ASSESSMENT OF THE TOURIST POTENTIAL OF THE REGION: THEORY AND PRACTICE

PhD, as. prof. Gulyamova Gulnora Pataxkamalovna
International Islamic Academy of Uzbekistan

Annotation. The article emphasizes the need to assess the tourism potential of regions when forming a tourism development strategy and its implementation, and also analyzes the definitions of the concepts of potential, tourism potential and economic potential. When assessing the tourism potential of the regions, the need for a two-sided approach to it is shown - resource and process. In cases where quantitative assessment is difficult, the author proposes an assessment method based on a resource approach using expert assessments.

Key words: tourism, tourism development strategy, tourist potential, evaluation method.

Kirish.

Hozirgi davrda turizm industriyasi O'zbekiston iqtisodiyotida tobora muhim o'rin egallab, strategik ahamiyatga ega sohaga aylanib bormoqda. Bu bilan bog'liq ravishda mamlakatda pandemiyadan keyingi davrda turizmni tiklash, sohaga investitsiyalar jalb etish, yangi ish o'rinlari yaratish, kadrlar salohiyatini oshirish, pirovardida, turizmni iqtisodiyotning lokomotiv sohalaridan biriga aylantirish masalasi bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan sanaladi. 2023 yilda ishlab tasdiqlangan "O'zbekiston - 2030" strategiyasida xorijiy turistlar sonini 15 millionga, ichki sayyohlar sonini 25 millionga, ziyorat turizmi bo'yicha keladigan turistlar sonini 3 million nafarga oshirish, xususiy investitsiyalarni jalb qilish hisobiga 30 ta yirik turizm klasterlarini tashkil etish, turizm xizmatlari eksportini 5 milliard dollarga yetkazish maqsadi qo'yilgan ("O'zbekiston - 2030" strategiyasi, 2023). Bu boradagi vazifalarni amalga oshirishda mamlakat turizm salohiyatini to'g'ri baholash va uni rivojlantirish muammolarini o'rganish dolzarb masala bo'lib qoladi (Фармон, 2023).

Turizm salohiyati masalalarini o'rganishga bag'ishlangan adabiyotlarni o'rganish va ilmiy tadqiqotlar natijalarini tahlil etish mamlakatning mavjud turizm salohiyatini baholash bilan birga sohani rivojlantirish maqsadida uni rivojlantirish va yangi zahiralarni izlash zaruriyatini ko'rsatdi. Turizm salohiyatiga baho berish turizm majmuasi rivojlanish strategiyasini ishlash, hududiy turistik majmualarni tashkil etish uchun ham muhimdir.

Adabiyotlar sharhi.

Turistik hududlar salohiyatini baholash va rivojlantirish muammolari doimo mutaxassislarining diqqat markazida bo'lib kelgan. Yudina, Grigoryan (2019) kabi mutaxassislar hududning turizm salohiyatiga ma'lum bir hududda turistik faoliyatni tashkil etish uchun zarur bo'lgan tabiiy, tarixiy va madaniy ob'ektlar va hodisalar, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik shart-sharoitlar majmuidan iborat deb ta'rif bergan. Sicheva (2011), Tachkovalarning (2018) ishlarida turizm salohiyati uni rivojlantirish uchun zarur resurslar va ularni qo'llash imkoniyatlari, ya'ni erishilgan va mumkin bo'lgan imkoniyatlarni o'z ichiga olishi ta'kidlanadi.

Polyakova, Ivanova, Skrobotovalarning (2016) fikriga ko'ra salohiyatni baholashning mavjud usullari ko'pincha sub'ektiv, turistik va rekreatsion salohiyatni yetarlicha har tomonlama baholashga imkon bermaydigan cheklangan omillar to'plamini o'z ichiga oladi. Shu sababli ham obyektning baholashda "tabiiy sharoit va resurslar", "madaniy va tarixiy resurslar", "turizm infratuzilmasi bilan ta'minlash", "turizmni axborot bilan ta'minlash", "cheklovchi omillar" bloklari bo'yicha baholash parametrlarini aniqlab, ekspert baholarini berish va ularni umumiy bahoga keltirish taklif etilgan.

Usmanova, Zokirovalarning (2021) fikriga ko'ra, mintaqaning turistik salohiyatini baholashni bitta usul yordamida amalga oshirish mumkin emas, chunki har bir mintaqaning boshqa hech bir yo'nalishda uchramaydigan salohiyati va o'ziga xos xususiyati bor, shu sababli ham har bir mintaqaga uchun sub'ektiv o'lchov bo'lishi kerak.

Pechinskaya (2023) tomonidan mintaqaning salohiyatini baholashning mavjud yondashuvlari tahlil qilinib, turizm va innovasion faoliyatning asosiy jihatlari va munosabatlarini hisobga oladigan, resurs bazasini aniqlaydigan mintaqaning innovasion va turizm salohiyati strukturasi shakllantirishning konseptual modeli taklif etilgan.

Bogdanovning (2005) turizm salohiyatining hajmi va samaradorligini baholash metodologiyasi turistik salohiyat resurslarining umumiy hajmi, turistik salohiyat darajasi, turizm salohiyatining amalga oshirilishi ko'rsatkichi kabi ko'rsatkichlarni qamrab oladi.

Q.Xomidovning fikriga ko'ra, hududning salohiyati jamiyat kishilarining ko'plab ehtiyojlarini to'laqonli qondirish bilan muayyan iqtisodiy faoliyatni tashkil etishning ideal sharoitida hudud resurslaridan foydalanish samaradorligining ifodalaydi. Hududning rekreatsion salohiyati – bu ma'lum bir hududda dam olish faoliyatini tashkil etish uchun tabiiy, madaniy, tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar to'plamidan iborat. (Allayorov, 2022)

Turizm salohiyatini baholashda turizmning alohida turlari (tarixiy-madaniy turizm, ziyorat turizmi, agro-ekoturizm, etnografik turizm, tog'-ekstremal turizmi, rekreatsion turizm) bo'yicha hududiy turistik resurslar salohiyati integral ko'rsatkichlari qiymatlari sifatida ko'radi. (Allayorov, 2022).

Shuni ta'kidlash lozimki, hududlarning turizm salohiyatiga baho berish bo'yicha mavjud metodikalarning deyarli barchasi resurslar omiliga tayanadi hamda turistlarni jalb qila oladigan tabiiy, madaniy, tarixiy, iqtisodiy va boshqa resurslarning yig'indisiga baho berishga asoslanadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotning nazariy asosini turizm va rekresiya, sayyohlik hududlari va mintaqalari, turizm resurslari, turistik mintaqalar salohiyati, turistik mintaqalar va destinatsiyalar salohiyatini baholash usullari masalalarini o'rgangan mahalliy va xorijiy mualliflarning ilmiy ishlari tashkil etadi. Tadqiqot davomida monografik tadqiqot, statistik va tizimli tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqotning axborot va empirik bazasini O'zbekiston Respublikasining turizmni rivojlantirish va mamlakatda raqamli iqtisodiyotni shakllantirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy xujjatlari, Jahon turizm tashkiloti (UNWTO), Jahon turizm va sayohat kengashi (WTTC), O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi, turistik bozor ishtirokchilarining internet saytlari tashkil etgan.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Hududning turizm salohiyatini baholash metodlarini takomillashtirish bir qancha tushuncha va kategoriyalar mohiyatini anglab olishni talab etadi. Mintaqa turistik salohiyatini tasniflashda iqtisodiy salohiyat tushunchasidan kelib chiqqan holatda, jarayon va resurs yondashuvlariga asoslanilgan holda ta'rif berish mumkin. Bu ma'noda salohiyat tushunchasiga ta'rif berishda uning ikki tomonini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- salohiyat – bu bir holatdan ikkinchi, mukammal holatga o'tish imkoniyati, o'zgarish faoliyatidir;

- salohiyatni sifat o'zgarishlar uchun zarur resurslar majmui sifatida tushunish mumkin.

Salohiyat atamasining iqtisodiy tizimlarga nisbatan iqtisodiy kategoriya sifatida ishlatilishi iqtisodiy salohiyat tushunchasining paydo bo'lishiga olib keldi. Birinchi marta iqtisodiy salohiyat tushunchasi XX asrning 70-80-yillarida ishlatila boshlandi.

Iqtisodiy salohiyat tushunchasiga bir qator iqtisodchilar resurs nuqtai nazaridan ta'rif berib - iqtisodiy salohiyat tovar ishlab chiqarishni kengaytirish uchun zarur bo'luvchi ishlab chiqarish omillari majmui deb ta'kidlaganlar. Bunday nuqtayi nazarni Rayzberg (2012), Samoukin (2011), Crafts (2017), Gxauri (2018) va boshqalar qo'llab-quvvatlaydilar.

O'zbekistonlik iqtisodchilar tomonidan ham iqtisodiy salohiyat tarkibini ta'riflashda ikkita metodologik yondashuv taklif etiladi. Birinchidan bunda milliy iqtisodiyot ega bo'lgan resurslarni baholash nazarda tutilsa, ikkinchidan xo'jalik oborotiga jalb etilayotgan barcha resurslarni qo'llash jarayonida ehtimol tutilgan iqtisodiy natijani aniqlash anglandi (Usmanova, Zokirova, 2021). Shuningdek, iqtisodiy salohiyatning mazmunini ochib berishda ushbu masala «iqtisodiy salohiyat» tushunchasi bilan uzviy bog'liq bo'lgan iqtisodiy resurs, imkoniyat, zahira, sharoit, vosita kabi tushunchalarning nisbatini aniqlash orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiqligi ta'kidlanadi (Yusupov, 2020).

Turizm salohiyati, destinatsiyaning turistik salohiyati, hududning turistik salohiyati tushunchalariga ta'rif berishda jarayon nuqtai nazaridan yondashuv ularning mamlakat, mintaqalar va destinatsiyaning turistlarni qabul qilish va ularga sifatli xizmat ko'satish imkoniyatini belgilashini ta'kidlash kerak. Resurs nuqtai nazaridan qaralganda, hududning turistik salohiyati turistlarni jalb qila oladigan tabiiy, madaniy, tarixiy, iqtisodiy va boshqa resurslarning yig'indisini ifodalaydi.

Hududlarning ma'lum turistik salohiyatga ega bo'lishi bu hududda turizmni rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qilishi kerak, shu bilan birga ushbu salohiyatdan samarali foydalanish uchun ma'lum chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Xududning turistik salohiyatini baholash turizmni rivojlantirishni boshqarishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish, shuningdek, turizm faoliyatining iqtisodiy natijalari, ijtimoiy hayot va ekologiyaga ta'sirini o'rganish uchun imkon yaratadi.

Hududning turizm salohiyatini baholash turizmni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish, sarmoyalarni jalb etish va turizm sohasini barqaror rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratishda muhim ahamiyatga ega. Polyakovaning (2016) ta'kidlashicha, "turizm salohiyatini har tomonlama baholash iqtisodiy usullardan foydalangan holda amalga oshirilishi kerak". Muallifning fikriga ko'ra, salohiyatning miqdoriy ifodasi ma'lum bir hududda atrof-muhitga, aholiga, madaniy va tarixiy obidalarga, dam olish sifatiga, shuningdek, mamlakat iqtisodiyotining boshqa tarmoqlarini rivojlantirishga zarar yetkazmasdan joylashtirilgan turistlarning soni bo'lishi mumkin (Polyakova, Ivanova, Skrobotova, 2016).

Bizning fikrimizcha, hududning turistik salohiyatini baholash murakkab jarayon bo'lib, u hududning turistlar uchun jozibadorligiga ta'sir qiluvchi turli jihatlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Jumladan, mintaqaning turizm salohiyatini baholashda quyidagilarga e'tibor berish zarur:

- mintaqaning tabiiy sharoiti va resurslari; bu ko'rsatkichlarga baho berganda quyidagilar hisobga olinishi zarur - landshaftlarning xilma-xilligi, hayvonlar va o'simliklar dunyosi, mineral suvlar bilan davolash manbalarining mavjudligi, g'orlar, noyob yovvoyi meva va rezavorlar, daryolar va irmoqlari, qo'riqxonalar, milliy bog'lar, botanika bog'lari, hayvonot bog'lari, tabiat yodgorliklari, qo'riqlanadigan hududlarda rekreatsiya tadbirlarini tashkil etish darajasi;

- madaniy va tarixiy resurslarni baholash ko'rsatkichlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: shaharsozlik va arxitektura yodgorliklari, tarix, arxeologiya, san'at, mintaqadagi taniqli shaxslar hayoti bilan bog'liq madaniy meros ob'ektlari, an'anaviy madaniyat ob'ektlari, amaliy markazlarning mavjudligi;

- turistik infratuzilma bilan ta'minlanganlikni baholashda 3-5 yulduzli mehmonxonalar yetarliligi, toifasiz turar joy, umumiy ovqatlanish korxonalarining yetarliligi, sport inshootlarining mavjudligi, ko'ngilochar ob'ektlar, davolash-sog'lomlashtirish maskanlari, savdo markazlari, aeroportlarning mavjudligi, vokzallar, avtovokzallar mavjudligi, transport turlarining xilma-xilligi, sayyohlik markazlarining xalqaro aeroport, vokzal, avtovokzalga yaqinligi, turizm bozori ishtirokchilarining xorijiy tillarni bilishi va boshqa ko'plab ko'rsatkichlar hisobga olinishi kerak;

- turizmning axborot ta'minoti va xavfsizligi bo'yicha baholashda uyali aloqa operatorlari tomonidan taqdim etilayotgan xizmatlar sifati, mobil Internet mavjudligi, bepul Wi-Fi ulanish nuqtalarining mavjudligi, sayyohlik kompaniyalari uchun ishlab chiqilgan veb-saytlar mavjudligini, shu jumladan turizm uchun moslashtirilgan veb-saytlarning mavjudligi mobil qurilmalar, plastik kartochkalar bilan to'lovlar mavjudligi, elektron qo'llanmalar mavjudligi va ularning keng foydalanuvchilar doirasi uchun ochiqligi, turistik axborot markazlarining mavjudligi, turistik belgilar mavjudligi kabi ko'rsatkichlar hisobga olinadi;

- mintaqada turistlar xavfsizligi va salomatligiga tahdid qiluvchi omillar, bularga suzish uchun yaroqli suv havzalaridagi suv sifati, ichimlik suv sifati, havo sifati, xavfli tabiat hodisalari ehtimoli, xavfli va zaharli hasharotlar va hayvonlarning, shu jumladan xavfli kasalliklar tashuvchilarning, zaharli o'simliklarning mavjudligi.

Albatta bu omillarni hisobga olgan holda mintaq va destinatsiyalarning turistik salohiyatiga baho berish yaxshi natija beradi. Shu bilan birga, turizm sohasida ba'zi ma'lumotlarni baholashda aniq raqamli ma'lumotlarni olish mumkin bo'lmaganligi sababli, bu usulni turizmning resurs salohiyatiga baho berishda qo'llash jarayonida ekspert baholash usullaridan ham foydalanishni taqozo etadi.

Hududning turistik salohiyatiga baho berishda ekspert baholaridan foydalanish masalalari Allayorov (2022), Mamraeva, Tashenovalarning (2020) tadqiqotlarida tahlil etilgan bo'lib, ularning fikricha bunday baholash raqam bilan ifodalash imkoniyati cheklangan sifat ko'rsatkichlarini hisobga olishga imkon beradi.

Tahlil etilgan baholash uslubida mintaqaning turistik salohiyatiga baho berishda unga ta'sir etuvchi omillarga ekspertlar tomonidan birdan beshgacha ballar beriladi. Bu ballar asosida har bir mintaqaning erishgan salohiyatiga baho beriladi, mintaqa turizm salohiyati darajasini umumiy baholash quyidagicha amalga oshiriladi:

- har bir mezonga muayyan ball qiymatini belgilash asosida aniqlangan muayyan mezonni baholash.

- olingan ballarning umumiy sonini baholash mezonlari bo'yicha eng yuqori ball soniga nisbati sifatida hisoblangan turizm salohiyatini baholash.

Mintaqaning turistik salohiyati quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$T_b = \sum_{n=1}^n = \frac{A_1 + A_2 + \dots + A_n}{n * 5}$$

Bu yerda:

T_b - turizm salohiyati bahosi

$A_{1...n}$ - mezon bo'yicha olingan ballar

N - baholangan mezonlar miqdori.

Ushbu metod yordamida turizm salohiyatini baholash juda keng qo'llanilishiga qaramay, uning mukammal emasligini ta'kidlash kerak. Jumladan, ba'zi ijtimoiy va institutsional jihatlar bu metodda hisobga olinmaydi. Bunga bog'liq holda ba'zi mualliflar turistik salohiyat elementlariga ta'rif berishda uni bir necha qismlarga ajratishadi. Jumladan, turizm salohiyatini ikki guruh – ichki salohiyat va tashqi salohiyatga ajratishadi (Lisenko, 2019). Ichki salohiyat mintaqaning resurs salohiyati (tarixiy-madaniy, rekreatsiya-tabiiy, ekologik); iqtisodiy salohiyat (turizm xizmatlari ko'rsatishning maksimal mumkin bo'lgan hajmi); ma'muriy, yoki tashkiliy salohiyat (turizm rivojlanishini ta'minlash bo'yicha davlat siyosati)dan iborat.

Tashqi salohiyat innovatsiya salohiyati, axborot salohiyati, demografik salohiyat, ijtimoiy salohiyat kabi elementlarini o'z ichiga oladi. Shunday qilib, turizm salohiyati mintaqaviy turizmni rivojlantirish uchun ham resurs, ham zaxiradir, degan xulosaga kelish mumkin. Bundan tashqari, mintaqaning turistik salohiyatini baholashni bitta usul yordamida amalga oshirish mumkin emas, chunki har bir mintaqaning boshqa hech bir yo'nalishda uchramaydigan salohiyati va o'ziga xos xususiyati bor, shu sababli ham har bir mintaqaga uchun alohida ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish zarur.

Xulosa va takliflar.

Bugungi kunda O'zbekistonda pandemiyadan keyingi davrda turizmni tiklash, sohaga investitsiyalarni jalb qilish, yangi ish o'rinlari yaratish, kadrlar salohiyatini oshirish va pirovardida turizmni iqtisodiyotning lokomotiv tarmoqlaridan biriga aylantirish dolzarb vazifalardandir. O'zbekiston turizmning turli turlarini rivojlantirish uchun yuqori salohiyatga ega. Shu bilan birga mamlakatning turli mintaqalarida turizmni rivojlantirish dasturlarini ishlatishda ularning mavjud turistik salohiyatiga baho berish maqsadga muvofiq. Bu borada amalga oshirilgan tadqiqotlarni o'rganish va umumlashtirish asosida turizm salohiyatiga baho berish uslubi taklif qilingan bo'lsada, ushbu uslubdan foydalanganda har bir hudud va mintaqaning o'ziga xos turistik resurslari, mintaqada turizm sektorining rivojlanish darajasi hamda yo'nalishini hisobga olgan holda har bir mintaqaga uchun alohida ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Adabiyotlar / Literature / Reference:

- Crafts N., (2017) Is Slow Yeconomic Growth the 'New Normal' for Yeurope? // *Atlantic Yeconomic Journal*. - 2017. Vol. 45. - No. 3. - P. 283-297.
- Economic Impact 2022: Global trends. (2023) *World Travel&Tourism Council*. R. 5-7.
- Ghuri P.N., (2018) *Multinational Enterprises and Sustainable Development in Emerging Markets* // J.-S. Berge yet al. (Eds.). *Global Phenomena and Social Sciences*. - Cham: Springer, 2018.- P. 21–36.
- Usmanova A.B., Zokirova M.I., (2021). *Tourist potential of the Bukhara region*. *researchjet journal of analysis and inventions*, 2(04), 243–246. retrieved from [https:// reserchjet.academiascience.org/index.php/rjai/article/view/93](https://reserchjet.academiascience.org/index.php/rjai/article/view/93)
- Аллаёров Р.А., (2022) Туристтик ҳудуд ресурс салоҳиятини баҳолашнинг методик асосларини такомиллаштириш "iqtisodiyot va turizm" xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali №3(5). 38-50-б.
- Богданов Е.И. (2005) *Планирование на предприятии туризма*. - СПб.: Бизнес-пресса, - 288 с.)
- Лысенко Н.Н., (2019) *Совершенствование оценки потенциала туристского комплекса (на примере Сахалинской области).*/авт. дисс. на соиск. ученой степени к.э.н. Хабаровск - 2019. - С.17-18.
- Мамраева Д.Г., Ташенова Л.В. (2020) *Методический инструментарий оценки туристскорекреационного потенциала региона // Экономика региона. — 2020. - Т. 16, вып. 1. - С. 127-140*
- Печинская, Я.В., (2023) *Обоснование системы показателей инновационно-туристического потенциала региона // Мир спорта №1 (90) – 2023. – 117-121-б.*
- Полякова И.Е., Иванова Р. М., Скроботова О.В., (2016) *Методика оценки туристского потенциала региона. На примере Липецкой области // Успехи современной науки. - 2016. - № 8. - С. 41-44.*
- Райзберг Б.А. (2012) *Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. - М.:ИНФРА-М, 2012. - 512 с.;*
- Самоукин А.И., (2011) *Потенциал нематериального производства. - М.: Знание, - 148 с.;*
- Сычева Н.В., (2011) *Туристский ресурс как фактор экономического развития региона //Вестник Оренбургского государственного университета. – 2011. – №. 8 (127). – С. 136-143.*
- Тачкова И.А., Хохлова А.В., (2018) *Резервы развития туристического потенциала региона в современных экономических условиях //Экономика. Социология. Право. – 2018. – №. 2 (10). – С. 48-53*
- Фармон (2023) «Ўзбекистон - 2030» стратегияси. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон Фармони.*
- Юдина Т.А., Григорян Ц.А. (2019) *Туристический потенциал региона: оценка и эффективное управление //Теоретическая экономика. – 2019. – №. 1 (49). – С. 78-83.*
- Юсупов Б.А., (2020) *Ўзбекистонда кичик бизнес иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш механизмларини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. –Т.: – 2020. 13-б.*